

woławczych, szczegóły postępowania odwoławczego i o kryterium właściwości sądów wojskowych, o których wyrokowaniu Holák pisze trochę w rozdziale dotyczącym sądownictwa ziemi i panów feudalnych oraz w kilku miejscach rozdziału o wybranych przykładach sądownictwa feudalnego. Wydaje się jednak, że z zarzutów tych wyjdzie Autor obronną ręką. Podtytuł pracy wskazuje, że linią wiodącą książki miał być obraz praktyki sądownictwa czasów feudalnych. Nie mógł więc Holák omówić tych teoretycznych problemów tematu dla których nie miał pokrycia w materiale źródłowym, charakteryzującym praktykę.

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum Ziem Pruskich. Studium archiwoznawcze*, Warszawa—Poznań 1974 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 77, z. 3).

Frapujące i niebanalne zadanie postawiła sobie za cel swego studium Autorka szeregu prac historycznych z dziejów Prus Królewskich, studiów archiwoznawczych i źródłoznawczych, a także wydawczyni źródeł historycznych, I. Janosz-Biskupowa. Na fali ogólnoeuropejskich zainteresowań historią zgromadzeń stanowych, zwróciła uwagę na zagadnienie produkcji i przechowywanie akt przez przedstawicielstwa Stanów Prus Królewskich, słusznie uważając ustalenie ich zasobu za zabieg o podstawowym znaczeniu dla właściwych badań historycznych. Archiwum Stanów Prus Królewskich, określane w źródłach terminami Archiwum Terrarum Prussiae lub Landesarchiv Preussen, zapoczątkowane zostało w 1440 r., a zamknięte w 1772 r. — w następstwie I rozbioru Polski. Omawiane opracowanie nie kończy się jednak na tej dacie, lecz zajmuje się losami archiwum także w latach 1772 - 1970. Archiwum Stanów przechowywane było w ratuszu staromiejskim Torunia i dzieliło losy archiwum miejskiego. W 1703 r. pożar ratusza strawił część zasobów obu archiwów. Dal-sze straty spowodowała pospieszna ewakuacja przeprowadzona w r. 1812, wreszcie całkowitą likwidację archiwum Stanów przyniosły prace porządkowe, podjęte w archiwum toruńskim w latach osiemdziesiątych XIX w., kiedy to zasoby obu archiwów zostały połączone. Badacz staje w tej sytuacji przed pytaniem jakie księgi i dokumenty znajdowały się w archiwum Stanów Pruskich i przed drugim pytaniem — które z tych jednostek archiwalnych przetrwały do naszych czasów i gdzie się obecnie znajdują. Odpowiedzi na te pytania postanowiła udzielić Autorka.

Omawiane studium składa się z dwóch części. W pierwszej, stanowiącej właściwe studium, zajmuje się Autorka zagadnieniem genezy i organizacji organów reprezentacji stanów pruskich (rozdz. I), problematyką aktotwórczą zjazdów i sejmików pruskich, ustalając przy tym, że w wyniku ich działalności powstawały takie pisma urzędowe jak lauda, instrukcje poselskie, odpowiedzi na pisma królewskie, korespondencja bieżąca mniejszej wagi, zaświadczenia, wyroki sądowe, wreszcie mające charakter prywatny, ale związane z działalnością sejmików protokoły obrad — recesy (rozdz. II). Następny rozdział (III) poświęcony jest przedstawieniu genezy, organizacji, działalności i losów archiwum Ziem Pruskich. Omówieniem metody opracowania „idealnego” inwentarza archiwum zajmuje się rozdz. IV. Część druga prezentuje efekt przeprowadzonych poszukiwań i badań w postaci inwentarza stanowią-

J.C.), súd rozhodol, ktorá strana má dokazovať svoju pravdu, alebo ktorá sa má pripustiť na na boží súd". W określeniach tych zawarta jest wyraźnie, typowa dla bliższości do dowodu, zasada dowodzenia prawdy tylko przez jedną ze stron, a więc zasada niedopuszczania do przeciwdowodu.

cego wykaz 727 dokumentów, ksiąg i pomocy archiwalnych, które Autorka zidentyfikowała jako wchodzące pierwotnie w skład archiwum Ziem Pruskich. W aneksie opublikowany został najstarszy, z 1615 r. pochodzący, a istniejący do dziś dnia spis zawartości archiwum, a ponadto konkordancja sygnatur dwunastu spisów, w tym również inwentarza opracowanego przez Autorkę.

Godna uwagi jest metoda pracy, zastosowana przez Autorkę przy rekonstruowaniu spisu zawartości archiwum. Punktem wyjścia była analiza istniejących katalogów i spisów zawartości archiwum. Wykazała ona ich fragmentaryczność, a częściowo nawet bałamutność, gdyż zawierają one m. in. także akta miasta Torunia. I przeciwnie — jak się okazało — znaczna część akt Stanów Pruskich nie została w nich wcale ujęta. Akta te, w liczbie 381 pozycji, figurują natomiast w katalogach archiwum miasta Torunia.

Następnym zabiegiem było skonfrontowanie ustaleń dokonanych w trakcie analizy katalogów i spisów z aktualnie istniejącymi archiwaliami. W tym celu przeprowadziła Autorka obszerną kwerendę w państwowych archiwach Torunia, Gdańska, Warszawy, Szczecina, w archiwach diecezjalnych Olsztyna i Pelplina oraz w bibliotekach PAN-u w Gdańsku i Czartoryskich w Krakowie. Odnalezione w jej wyniku akta i odpisy pochodzące z archiwum odbiorców, pozwoliły na uzyskanie przybliżonej orientacji co do pierwotnego zasobu archiwum Ziem Pruskich. Nie zostały przez Autorkę uwzględnione archiwalia zawarte w (nie uporządkowanym jeszcze) dziale „dissoluta” z XVIII w. Archiwum Toruńskiego, jak również w aktach staropolskich tegoż Archiwum. Trudno przewidzieć w jakim stopniu mogą one przyczynić się do skomplikowania inwentarza „idealnego”.

Dla zorientowania się jaka mogła być ogólna ilość materiału archiwalnego w badanym Archiwum, dokonała Autorka obliczeń szacunkowych ilości pism wyprodukowanych przez sejmiki pruskie w latach 1440 - 1772. Odkryło się ich w tym czasie 550. Przyjmując średnio 10 pism na każdy sejmik, otrzymała Autorka cyfrę 5500 pism.

Wyszczególnione w inwentrze „idealnym” pozycje wynoszą około 13% całej produkcji aktowej kancelarii sejmikowych. Jednakże celem inwentarza nie było uchwycenie całej tej produkcji, lecz tylko tej jej części, która weszła w skład archiwum Stanów Pruskich, a więc „wszystkie akta zachowane lub dawniej w nim przechowywane, które taką przynależność archiwalną mają potwierdzoną dawnymi spisami, bądź pochodzeniem z kancelarii zgromadzeń stanowych”.

Ta interesująca inicjatywa badawcza została zrealizowana z dużą dozą pomysłowości i pasji badawczej. Opracowanie inwentarza „idealnego” nie istniejącego od dawna archiwum, stanowi jeden z przejawów powszechnie występującej tendencji do doskonalenia i obiektywizowania metody historycznej, także w dziedzinie nauk pomocniczych historii, w tym przypadku w dziedzinie archiwoznawstwa.

Historycy i historycy państwa i prawa otrzymali w pracy I. Janosz-Biskupowej klucz do kapitalnych materiałów źródłowych dotyczących działalności sejmiku generalnego i sejmików ziemskich Prus Królewskich. Dość powiedzieć, że inwentarz wykazuje aż 208 laudów sejmikowych oraz niemal kompletne materiały sejmików pruskich z lat 1650, 1653 i 1654 (pozycje 272 - 396 inwentarza), które umożliwią w przyszłości opublikowanie materiałów źródłowych takich, jakie zostały udostępnione badaczom dzięki wydawnictwom akt sejmikowych województw krakowskiego, poznańskiego i kaliskiego, czy jeszcze wcześniej województw ruskich i ziemi dobrzyńskiej.

Opracowany przez Autorkę inwentarz idealny rzuca interesujące światło na duże znaczenie jakie posiadał sejmik generalny pruski, do którego wielokrotnie zwracały się ze suplikami w różnych swoich kłopotach miasta i miasteczka pruskie, a także pruskie klasztory. Z prośbami o poparcie ich spraw prywatnych na terenie sejmku polskiego zwracali się do Stanów Pruskich także magnaci koronni i litewscy:

Albrecht Radziwiłł o uwolnienie jego dóbr od stacji wojskowych i podatków (poz. 315 i 329), Paweł Sanguszko o poparcie w staraniach o dobra ostrogskie (506, 519), książę kurlandzki Ferdynand w zabiegach o odzyskanie praw i majątków (507), Przemysław Jabłonowski (512), Antoni Poniński (582), Józef Potocki w staraniach o buławę (583) i o uzyskanie nagrody po dziadku Szczęsnym Potockim (629). Poparcie to bywało nieraz skuteczne (329). Trudne położenie całego kraju przedstawiał Stanom Pruskim prymas T. A. Potocki (514), prosząc zarazem o wstawienie do instrukcji poselskich punktów dotyczących podatków i wojska (520) lub w 1732 r., w związku ze śmiercią króla, prosząc o zachowanie pokoju i niezawijanie konfederacji (550). Konieczność uzupełniania skarbu państwa przedstawił też Stanom Pruskim prymas W. Łubiński (630).

Najpełniejsze oświecenie znajduje w inwentarzu sprawa narastania opozycji przeciwko zakonowi krzyżackiemu i uformowania się Związku Pruskiego. M. in. zarejestrowano w nim akty przystępowania do Związku miast i rycerzy pruskich (13 - 199). Nie brak też informacji o funkcjonowaniu w praktyce instytucji indygenatu pruskiego i to jeszcze w XVIII w. (419, 516, 632, 683 - 700).

Podsumowując trzeba powiedzieć, że nauka polska otrzymała w pracy I. Janosz-Biskupowej bardzo przydatne narzędzie dla dalszych badań nad parlamentaryzmem i dziejami Prus Królewskich.

WITOLD MAISEL (Poznań)

G[oeffrey] R[udolph] Elton, *Reform and Renewal. Thomas Cromwell and the Common Weal*, The Wiles Lectures given at the Queen's University Belfast 1972, Cambridge 1973, The University Press, ss. X+176.

Każda praca, która wychodzi spod pióra G. R. Eltona, powszechnie uznanego za najwybitniejszego współczesnego znawcę dziejów Anglii XVI w., stanowi poważne wydarzenie naukowe. Jest tak również z niniejszą książką. Jak stwierdził Autor, stanowi ona ostatnie jego studium, poświęcone czołowemu mężowi stanu Anglii lat trzydziestych XVI w., współtwórcy angikańskiej Reformacji, Thomasowi Cromwellowi. Postać Cromwella, który zdaje się zajmować „centralną pozycję w dziejach swego czasu, w dziejach stulecia Tudorów i w dziejach Anglii”, od dawna już przykuwała uwagę G. R. Eltona. Po kolei więc badał on i przedstawiał trzy aspekty działalności swego ulubionego bohatera — rządzenie i administrowanie, kierowanie aparatem policyjnym, przeprowadzanie reform. Prezentowana praca odnosi się właśnie do tego ostatniego aspektu działalności Cromwella¹.

Autor w przekonujący sposób zarysował sylwetkę swego bohatera jako jednego z wybitnych intelektualistów swego czasu. Nie posiadając żadnego formalnego wykształcenia był Cromwell w stanie utrzymywać z dość licznymi humanistami, którzy znajdowali się w jego otoczeniu, stosunki właściwe dla obywatela „republiki rozumu”, a nie dla potrzebującego aparatu propagandy politycznego mocodawcy. Nie oznacza to oczywiście, że Cromwell nie umiał uczynić użytku politycznego z faktu współpracy z wybitnymi ówczesnymi umysłami. Humanisci garnęli się jednak do niego — tak jak wcześniej do kardynała Wolseya, a potem do Tomasza More'a —

¹ Pozostałe aspekty znalazły omówienie w pracach: *Tudor Revolution in Government*, Cambridge 1953 oraz *Policy and Police. The Enforcement of the Reformation in the Age of Thomas Cromwell*, Cambridge 1971 (rec. CPH, t. XXV, z. 2, 1973, s. 254 - 256).